

Deme László

Hazai fonetikai munkálkodásunk hajdani "szép ígéréteiből" idestova "nagy öregjévé" növő kedves kollégánkat, Bolla Kálmánt, papírforma szerint nyilván valami tudományosan magas és magasan tudományos formájú és tartalmú fonetikai írással illenek üdvözölnöm abból az alkalomból, hogy immár életkorával is hozzánőtt ahhoz a nemzedékhez, amelynek, ha szakmai teljesítményét nézzük, valójában már jó ideje tagjává érett. Talán tehetném is, hiszen nagyjából fél évszázaddal ezelőtt épp a fonetikával kezdtem oktatói pályámat, aztán kisebb közleményekkel, majd egy fél könyvnyi publikációval is beleártottam magam ebbe a témakörbe (vö. Vitatott pontok a fonetikában. In: A magyar nyelvjárások néhány kérdése. NytudÉrt 3.).

Mégsem ezt választom, hiszen ma már az ő koszorújáról csipegetném ezzel a borostyánt, nagyon is levelenként. De azért nem távolodom el sem személyétől, sem működési körétől, hiszen röpke írással olyan ügühöz kapcsolodom, amely -- hányattatások, olykor majdhogynem lappangás után -- az ő kezében érte el a neki járó rangot; nevezetesen: a pedagógusjelöltek Kazinczy-verseny mozgalmához. S még közelebről: ahhoz a rangos és hasznos kiadványhoz, amely az ő szervezői és szerkesztői munkája révén szolgálja és emeli a tudományosság szintjére általános beszédkultúránk fejlesztésének ezt a formáját. (Lásd: Szép szóval igazat. EFF 1. 1988. Szerk. Bolla Kálmán.)

E kötet szerkesztőjeként nemcsak azzal tisztelt meg, hogy az egyik szövegelemzési--szövegelőkészítési minta bemutatása mellett (Pilinszky János: Ismét a színházról. Részlet. I. m. 115; magyarázatom uo. 116--22) én írhattam egy afféle bevezető fejtegetést is (A szövegmondásról -- és a szövegről. I. m. 47--54); hanem azzal is, hogy a gyakorlásra ajánlott szövegek illusztris gárdájába bekerülhettem egy tőlem vett szemelvényvel (A beszéd és a felolvasás. Részlet. In: Szónokok, előadók kézikönyve 12--3; e gyűjteményben: 143--4. lap).

Persze aki ezt a "Részlet" jelzetű részletet kimetszette a fejezetből, aligha olvashatta még az ugyanazon kötetbe írt bevezetőmet, melyben -- egyebek közt -- arra is igyekeztem nyomatékosan felhívni a figyelmet, hogy a versenyszövegnek "szövegnek" kell lennie, a szónak szerkezeti értelmében, kitapintható íveléssel a bevezetéstől a tárgyalás előkészítő majd kifejtő részén át a befejezésig; s ha netán (pontosabban mondva: minthogy általában) hosszabb az eredeti formájában az engedélyezett 30--32 sornyinál, akkor úgy kell alakítani -- inkább belső húzásokkal, mintsem fülét-farkát levágva --, hogy ne "szövegrész" legyen, hanem "részszöveg", amelyben az imént említett ív érzékelhetően megmarad. (E tanácsok az i. m. 48--9., az ív rajza uo., annak 53. lapján.)

Nos: bemutatom a szöveget egy leírásban, de három változatban. Közlöm eredeti terjedelmében, amely 58 gépelt sornyi (soronként 60 leütéssel), s így majdnem 5 perc (pontosabban: 4 perc 50 másodperc) időtartamú. -- Kapcsos zárójellel jelzem a kötetbe szerkesztő kéz által végrehajtott rövidítést; amit ő úgy oldott meg, hogy az első két bekezdést egyszerűen elhagyta, meg a harmadiknak az éléről a "Pedig" kötőszót; s a többi végig megmaradt változatlanul. Így lett a szöveg 38 gépelt sornyi, azaz körülbelül 3 perc 10 másodpercnyi időtartamú. -- Szögletes zárójelbe teszem azokat a részeket, amelyeket magam hagynék ki, ha én szerkeszteném versenyszöveggé. A megmaradó mintegy 33 sor időben 2 perc 45 másodperc, tehát a szabályos időkereten belül marad.

Lássuk hát a teljes szöveget, a (kétféle) kihagyás(ok) jelzésével!

A beszéd és a felolvasás (Részlet)

{A szóbeli meg az írásbeli fogalmazás nemcsak úgy kerül szembe egymással, mint kétféle szövegalkotási mód, hanem mint két egymástól eléggé eltérő érintkezési forma. Másnak készül, máshoz szól az egyik, s ismét csak másnak és máshoz a másik szövegfajta. A beszélő hallgatónak fogalmaz, az író viszont olvasónak.

[S az olvasó sok tekintetben előnyösebb helyzetben van a hallgatónál (főleg a beszámolók, előadások, meg a rádió- és televízióműsorok hallgatójánál). Hiszen ahogyan kezébe veszi a szöveget, egy pillantással át

tudja fogni a nagybetűtől pontig tartó részeket, azaz mindig felmérheti, hogy mekkora szövevénynek indul neki éppen. Az írásjelek -- vesszők, pontosvesszők, egyebek -- sűrűségéből még azt is megsejtheti, hogy az adott mondat mennyire tagolt (vagy ritkaságukból, hogy milyen mértékben zsúfolt, feszített). S ha netalán belebonyolódik a mondatba, vagy elvész benne, újrakezdheti az olvasását; ha később támadnak kétségei a megértés helyességében, akár még vissza is lapozhat. Nem így a hallgató: annak semmi sem jelzi, hogy egy-egy új mondatával a beszélő mekkora egységbe kezdett. Ha meg valamit nem ért azonnal, legtöbbször nemigen kérdezhet vissza.

Pedig¹⁾ a szöveg -- legalábbis a jó szöveg -- olyan, mint a lánc: egymásba kapcsolódik minden szeme, illetőleg minden mondata. S ha egy szem elszakad, azaz egyetlen mondat is kimarad a megértésből, maga a lánc szakadt el, s azután nehéz már az elvesztett gondolatmenetbe visszakapcsolódni. Nos: egy-egy ilyen "láncszakadás" a beszélőt -- a valóban beszélőt -- nemigen hozza zavarba. Aki ott helyben, közvetlenül, élőszóban fogalmaz, és így szemét közben a hallgatóságon tarthatja, tüstént észreveszi, ha valahol valakinek megrándul az arca vagy összeráncolódik a homloka. S megvan a módja rá, hogy a meg nem értett gondolatra egy fél mondattal mindjárt visszatérjen, vagyis azonnal helyreállítsa a megszakadt kapcsolatot.

Igen ám; de aki felolvas, annak legtöbbit a papíron van a szeme, nem a közönségen. S még ha olykor feltekint is, és látja a meg nem értés jeleit, nem szívesen "rontja el" szépen csiszolt szövegét ismétléssel, kiegészítő magyarázattal. Megy hát tovább; s talán észre sem veszi, hogy hallgatói botladozva-bukdácsolva sietnek utána, mert ki itt, ki ott eltévesztett egy lépést és lemaradt miatta... Igen: a megírt szöveget magán hordó vékonyka papírlap néha a betonnál is keményebb falként mered a felolvasó meg a hallgató közé. [S minél "szebben" írtuk meg, annál kevésbé szól épp a hallgatóhoz. Ugyanis mindenfajta előadás egyoldalú érintkezés egy kicsit. A hallgató figyelme akkor is lankad, ha közvetlenül hozzá beszélnek. Hát még a felolvasásnál, amelyben neki beszélnek, de semmiképp sem vele; mégpedig szépen felépített kicsiszolt, csak éppen -- sőt: éppen ezért --

hallásra nehezen követhető mondatokban!]

Persze a felolvasás nem mindig kerülhető el. [Kényes, nehéz témákról valóban jobb előre rögzítenünk az elmondandókat, ünnepélyes alkalmakra is szebben tudjuk megformálni beszédünket, ha előre eltöprenghetünk minden szó súlyán, értékén, csengésén.] De akkor kétszeresen kell vigyáznunk arra, hogy hallgatónak írunk; hogy beszédet fogalmazunk, nem pedig értekezést vagy éppen vezércikket. [Szinte "hangosan" kell gondolkodnunk, belülről figyelve a szöveg hangzását; s azután átolvasni a beszédet a hallgató szemszögéből, vagy inkább "fülszögéből".] Csak ha érezzük a tartalom és a hangzás együttilküttetését, akkor nyugodhatunk meg benne, hogy beszédünk valóban beszédként hat majd.

Eddig a szöveg, eredetiben, s a csonkításnak kétféle változatában.

Mi jellemzi a kötetbe került változatot? Az, hogy egyszerűen elmaradt a bevezetés; pedig az volt hivatva kapcsolatot teremteni a cím és a kifejtés között. -- A fejezet címe: "A beszéd és a felolvasás". A megmaradt rész kulcsszava viszont: a "szöveg"; majd csak a harmadik mondatában fordul elő a "beszélő", ott is mellékesen; a vele párhuzamos "felolvasó" pedig a következő bekezdés elején. Így hát épp az a rész hiányzik, amelyik a címbeli két szövegközvetítési formától magáig a szövegig vezetne. (Persze az átszerkesztő elvben adhatna más címet a részletnek, de az már a megengedhetőnél nagyobb mértékű beavatkozás.)

Az általam javasolt (szögletes zárójellezett) változatban a "fogalmazás" két fajtájával indul a fejtegetés; de már az első mondat eljut odáig, hogy ez egyben két különböző "érintkezési forma"; majd a "más" és "más" hangsúlyozásával előbukkan a kétféle szövegalkotó is, a "beszélő" és az "író". -- Így már -- mellőzve a második bekezdésben található részletezést a címzetteknek ("olvasónak" és "hallgatónak") egymástól eltérő helyzetéről -- folytathatjuk a "szöveg" természetének és szerepének taglalásával gondolatmenetünket, ami elvezet a "beszélő" majd a "felolvasó" helyzetének bemutatásáig, a harmadik, illetőleg a negyedik bekezdésben.

Ez utóbbinak második fele elhagyható, valójában nem visz tovább, csak részletezi a "falként mered" kitételt, amely így nem bevezetője a folytatásnak, hanem summázata-

ként szolgál a bekezdés első felének. -- S ugyanígy kihagyható a megjelölt két rész az utolsó bekezdésből. Közülük az első -- a második mondat -- a "nem mindig kerülhető el" megállapítást részletezi, magyarázza, mélyíti; a zárójelbe tett második részlet -- a negyedik mondat -- szintén csak kifejti és nyomósítja az előzőnek ezt a részletét: "kétszeresen vigyáznunk kell". -- Tartalmilag persze ezek egyike sem volt fölösleges; de mivel hiányuk nem szakítja meg a kommunikáció menetét, nélkülözhetőek, ha sajtó szívvvel is.

Ez a fogyasztókúra menti meg a szövegnek szöveg (legálábbis: részszóveg) voltát; hogy ne a fejét vagy a lábát kényszerüljünk levágni (mint annyi mindennek és mindenkinek mostanában), ha hosszabb a kelleténél, és kilóg a sorból. Így tarthatjuk meg azt a gondolati ívet, amely alapja a hangzásinak-hangoztatásának is. Így képes a szöveg a l a k í t á s úgy módosítani a szöveg a l k o t á s eredményén, hogy a szöveg a l k a t azért ne szenvedjen csorbát; hogy megmaradjon az -- és az maradjon meg --, ami a kommunikációs kapcsolat síkján visz tovább és tovább, s az maradjon csak el, ami a felső vonulat alatt, az információs szférában bővítette-részletezte a képet.

Nincs most módom a részletekbe menni; említett Pilszky-elemzésemet ajánlom egynek a lehetséges minták közül (i. m. 116--22). Meg hát -- saját szövegemről lévén szó -- nem is illenék talán bemutatnom: hogyan futnak végig központi szálként a k u l c s s z a v a k vonulatai: a szövegalkotás módjai -- a szöveg mint lánc -- a szöveg teremtette kapcsolat (lexikai és szinonimikus ismétlődésben); s mellettük a beszéd -- felolvasás, beszélő -- hallgató, ézőszóban fogalmazás -- megírt szöveg e l l e n t é t - p á r j a i, hogy végül egybefussanak a "beszédet fogalmunk" magasabb egységében.

S érdemes megfigyelni -- bár a forma a tartalomnak nem az illusztrálására született, csak hordozójául --, hogy hogyan és mennyire bizonyítja maga a megformálás azt, hogy a szöveg -- egymásba kapcsolódó szemekből alakult -- lánc; ami kitűnik a végigvonuló p á r h u z a m o k b ó l ("A szóbeli meg az írásbeli fogalmazás"; "Máznak készül, máshoz szól"), a feszülő e l l e n t é t e k b ő l ("A beszélő hallgatónak fogalmaz, az író viszont olvasónak"), a feltűnő r é s z l e t e z é s e k b ő l ("Az írásjelek -- vesszők, pontok, pontosvesszők, egyebek -- sűrűségéből"; "Aki ott helyben, közvetlenül, ézőszóban fogalmaz"); s korántsem utolsósorban az önálló mondategységek k ö t ő -

s z ó s kapcsolásaival (S, Hiszen, Nem így, Pedig, Igen
ám, de, Ugyanis); -- ami mind arra int, hogy bár nyelvi
formája felől nézve igaz, hogy a mondatok szavakból, a
bekezdések mondatokból t e v ő d n e k ö s s z e, s ezek
együttese áll egybe szöveggé; azért a benne foglalt tartal-
lom szempontjából mégis az a valóság inkább, hogy a szöve-
geinkben közölni kívánt gondolataink t a g o l ó d n a k
részekre, tömbökre, azok mondatokra, s ezek még tovább,
jelentéshordozó és funkciós elemekre; s ezeknek mindegyike
beszerkesztett a magasabb egységbe -- aminek persze érezhe-
tővé kell válnia az értő és értető hangos reprodukcióban
is...

Így érünk vissza a kiejtés dolgához és a Kazinczy-
versenyekhez. -- De most ne részletezzük tovább!

Ám ha mindezek alapján azt gondolná valaki: eszerint a
szerző -- mármint a mintaszövegként felhasznált írásé --
azokat a szabályokat érvényesítette, amelyeket a szerző --
mármint e rövidke elemző tanulmányé -- iránymutatónak tart
a szövegalkotásban, illetőleg a szövegalkotók számára, azt
ki kell ábrándítanom. Két okból is. Egyrészt azért, mert
nem a szabályok alkalmazásából származik a szövegalkat,
hanem fordítva: a szövegek tanulmányozásából, elemzéséből
származnak a szabályok. Másrészt azért, mert aligha akad
olyan labdarúgó -- akárha edzőként, szakíróként vagy sport-
ágának elméleti tudoraként működik is egyben --, aki a pá-
lyán, adott helyzetben, az általa jól ismert szabályokat
akarná alkalmazni ahelyett, hogy beidegzéseinek engedne.

Persze azért az Arany János-i "Gondolta a fene!" hát-
terében ott húzódik az a tapasztalat: korántsem mindegy,
hogy adott pillanatban ki milyen előzmények után s milyen
előismeretek birtokában "nem gondol" a szövegalkotás --
vagy ami (remélhetőleg) azonos ezzel: a kommunikáció, a
gondolatátadás, a hatásos és hatékony önkifejezés -- szabá-
lyaira.